

Институт за новију историју Србије, Београд

DOI 10.5937/kultura1861105S

УДК 323.1(=163.3/.6)(497.1)"196/197"(093.2)

323(497.1)"196/197"(093.2)

329.15(497.1)(093.2)

оригиналан научни рад

ЈУГОСЛОВЕНИ И ЈУГОСЛОВЕНСТВО КРАЈЕМ ШЕЗДЕСЕТИХ И ПОЧЕТКОМ СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА

Сажетак: У чланку је описано како је партијски и државни врх Југославије крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. века негативно оцењивао сваки покушај да југословенство добије национални смисао, дозвољавајући да то осећање има само политички и идеолошки призив, иако је идеја југословенства, па и стварања југословенске нације, и даље имала присталице.

Кључне речи: Југославија, Југословени, југословенство, Савез комуниста Југославије, нација

Циљ рада¹ је да одговори каква је била судбина „југословенства” и Југословена у другој половини шездесетих и почетком седамдесетих година обележених уставним преобликовањем државе, сукобима републичких руководстава, слабљењем савезне власти, бројним привредним проблемима

¹ Чланак је део пројекта број 47027 *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

и националним сукобима и тензијама. У врху Партије су у таквим околностима заговорници идеје о пролазности Југославије постајали све гласнији, а подозрење и отпор према свему што је имало било какав префикс „југословенско” све јачи.²

Кључни фактор у одређивању те судбине била је доктрина на којој је почивала југословенска послератна власт. Комунистичка партија Југославије (Савез комуниста Југославије) је ставове о националном питању дефинисала 1923/24. и они су били уграђени у владајућу политику и идеологију током деценија у којима је партија била на власти. Тако је партија и шездесетих година баштинила ставове на којима је почивала њена политика из предратних деценија када се залагала за разбијање Југославије: југословенска држава је створена „под диктатом империјалистичке политике Антанте и српске владајуће класе”, у њој је „владајућа класа једне (српске) нације угњетавала остале нације”, „угњетене нације” имају право отцепљења. Само српски народ није имао право на самоопредељење, јер је „угњетавао” друге народе. Едвард Кардељ, један од кључних политичких актера у борби за прекомпоновање и слабљење федерације шездесетих година, залагао се тридесетих година да Словенци остану у Југославији само дотле док буду могли да остваре своје националне интересе и да је њихов национални интерес уједињење свих Словенаца који су остали подељени у четири „непријатељске империјалистичке земље” (Аустрији, Италији, Мађарској и Југославији). Под утицајем Коминтерне КПЈ је делимично одустала од овог програма 1935: уместо политике разбијања државе истицана је потреба њене одбране од фашизма, али је задржана теза о великосрпском хегемонизму. Посебно је од српских комуниста тражено да воде рачуна да се он „не повампири”, па ће хипотека о великосрпском хегемонизму висити над главом српских комуниста све време трајања Југославије. До друге половине шездесетих година југословенство није било јасно дефинисано нити је та појава имала континуитет свог одређивања и значења, иако је југословенска држава већ постојала пола века. Краљевина Југославија је грађена на елементима културно-историјске сродности и схватања о етничком јединству. Уместо националне индивидуализације прихваћена је наднационална категорија југословенства, прво у виду „троименог народа”, уз задржавање у називу „племенских ознака”, а преласком на режим диктатуре 1929. у облику стварања југословенске нације. Тај концепт је заменило „реално” југословенство у

2 Архив Југославије (АЈ.) фонд 160, Савезна скупштина, фасцикла 618; Petranović, B. (1988) *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, II, III, Beograd: Nolit.

време владе Милана Стојадиновића. Током Другог светског рата је грађен култ „партизанског југословенства”. После рата је комунистичка југословенска федерација створена на новој идеологији југословенства – „братству и јединству”. То је била федерација равнотеже, заснована на ћутању о злочинима у рату и националној симетрији заснованој на лажи да су сви југословенски народи једнако страдали и једнако допринели ослобођењу.³

Све већим међунационалним сукобима и слабљењем савезне државе средином шездесетих година 20. века југословенство „братства и јединства” је постало само идеолошка поштапалица, а у стварном, реалном политичком животу на сцени је било „транзитно” југословенство које је схватало Југославију као пролазну творевину.⁴

У социјалистичкој Југославији је југословенство поново добило право грађанства, али без етничког садржаја, дакле није смело да буде национална или наднационална категорија. На осмом конгресу СКЈ 1964. су идеје о стварању нове југословенске нације која би превазишла националне разлике осуђене као „унитаристичке”, „бирокуратско-статистичке” и „хегемонистичке” девијације.⁵

Тако је у другој половини шездесетих година званичан став СКЈ о појмовима Југословен и југословенство полазио од тога да су се народи Југославије ујединили не да би у оквиру заједничке државе изгубили своју националност, него да би је у њој остварили. За југословенство је речено да га не треба поистоветити са реакционарном садржином „коју му је дала великосрпска буржоазија или бирокуратизам”. Иако је СКЈ званично сматрао да не треба одбацити идеје настале у прошлости о етничкој сродности југословенских народа и њиховој тежњи ка јединству, истицано је да су народи Југославије били пре свега повезани својим социјалистичким интересима, а не етничким сличностима. Дакле, СКЈ је југословенству давао идеолошки и политички, а не етнички смисао. СКЈ није било прихватљиво мишљење многих грађана да је југословенство требало да помогне превазилажењу нација, јер би онда југословенство било национална

3 Petranović, B. (1993) *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd: Službeni list, str. 25, 29, 38, 40, 42, 88; Nikolić, K. (1998) *Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije. Doktrina i praksa 1919–1945, Istorija 20. veka* br. 2, Beograd: Institut za savremenu istoriju, str. 65–86.

4 Petranović, B. (2010) *Bez bojazni od tabu tema*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, str. 151.

5 Pešić, D. (1987) „Jugoslovenstvo” u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ, *JIC* br. 3, str. 99–111.

категорија, тј. нова нација, наднација. Југословенска власт је сматрала да југословенство није једном заувек фиксирана појава, већ да се обогаћује историјским развитком, а поготово развитком социјалистичких друштвених односа. Тиме је правдана синтагма „народи и народности”, јер су „народи” били југословенски народи, а „народности” је био термин измишљен као замена за термин „националне мањине”. Тврђом да Југославију нису створили само југословенски народи и њихова етничка сродност, већ сви народи који су у њој живели и то не због етничког фактора, већ због социјализма, је била нетачна, јер је држава настала 1918. када није било социјализма и стварали су је југословенски народи, пре свих Срби.⁶

Водећи људи Хрватске и Словеније су били најоштрији противници било каквог националног садржаја југословенства. Југословенство су поистовећивали са унитаризмом. У негацији југословенства су се истицали председник ЦК СК Хрватске Савка Дабчевић Кучар, секретар ИК ЦК СКХ Мика Трипало, Едвард Кардељ, Вида Томшић (председник Комисије за међунационалне односе Председништва СКЈ) и други. Југословенство је било крајње непожељно, осим у смислу припадности „југословенској социјалистичкој заједници” и, евентуално, као израз југословенског патриотизма. Чак и у том случају, који је могао да буде толерисан, било је боље не помињати га. Југословенство као нова нација, супернација или наднација је било недозвољено. Било каквом помињању југословенства у националном смислу је пришивана етикета унитаризма и хегемонизма. Подразумевало се да се мисли на српски унитаризам или хегемонизам, а неретко је то и изговарано.⁷ Савка Дабчевић Кучар је југословенство у националном смислу осуђивала као позивање на „мистичне везе” и на „апстрактно осјећање југословенства из прошлости”. Мика Трипало је у интегралном југословенству видео само параван иза кога се сакривао унитаризам и повезивао га са „велико-српским хегемонизмом”, ограђујући се да не мисли на српске комунисте и српски народ.⁸

Што се тиче српских политичара, они су се држали званичног става о томе да су највећа опасност по Југославију српски „шовинизам” и „великосрпска хегемонија”, чак и онда када је у Хрватској национализам био у великом успону. На

6 Архив Србије (АС), ЦК СКС, кутија 39, Комисија ЦК СКС за рад СКС на развијању односа међу републикама..., Материјал са седнице Комисије одржане 15. марта 1966.

7 АЈ, 507/IV, СКЈ, ИК-Биро СКЈ, IV/103.

8 АЈ, 507/IV, СКЈ, Извршни биро Председништва СКЈ, IV/101; АЈ, 837, КПР, II-2/422.

седници ИК ЦК СКС 21. марта 1967. Стеван Дороњски је захтевао борбу против „хегемонистичког југословенства” које је за њега било израз „великосрпског шовинизма и хегемонизма”.⁹

Званични став о југословенству није био једногласно прихваћен ни међу комунистима ни међу обичним грађанима. У Партији и у друштву је било и оних који нису желели да се југословенству негира сваки национални или патриотски смисао. Децидан став врха СКЈ да југословенство не може да буде народност није спречавао неке грађане да се изјашњавају као Југословени на пописима становништва, у анкетама, у упитницима или у писмима редакцијама листова. Они нису хтели да се изјасне ни за једну нацију, већ су бирали да буду Југословени. Како су расле међунационалне напетости у земљи, тако су многи грађани у југословенству видели спас од међунационалних сукоба. Са том чињеницом су морали да се суоче и партијски и државни руководиоци и да признају да такви грађани постоје, иако југословенству као националном опредељењу никако нису давали право грађанства. Та појава је додатно привлачила пажњу приликом спровођења пробног пописа становништва маја 1969, као део припрема за попис 1971. Испитано је 37.864 становника. На питање о народности њих 3,6% се на неки начин изјаснило као Југословени. За врх СКЈ то је била алармантна појава, тим пре што је у неким деловима државе проценат био много већи. Радило се првенствено о крајевима са национално мешовитим становништвом (у БиХ 8,4%, у Војводини 4,8%, а у Хрватској 4,5%). У БиХ је било и 2,7% оних који су се изјаснили као „Југословен национално неопредељен”, па је проценат оних који су се у овој републици изјаснили за неки вид југословенства био чак 11,1%.¹⁰

Озбиљне резерве према националној политици СКЈ и страх од јачања национализма исказао је на 14. седници ЦК СК Србије 29. маја 1968. Јован Марјановић. Тражио је одговор на питање да ли је СКЈ био јединствена организација или су његови чланови подељени на основу националне припадности: „Јесмо ли ми у СК Срби, Албанци, Мађари итд. или смо комунисти који делују у српској, албанској и мађарској средини?”. Није негирао да постоје нације, али је тражио да постоји и комунистичка свест која би требало да уједињује јаче од националне свести. Упозорио је да су постојали знакови да је јединство у СКЈ слабило и оптужио републичке врхове да су „ради мира у нацији” пристајали на компромисе са

9 АС, ЦК СКС, кутија 16, Тринаеста седница, одржана 21. марта 1967.

10 АЈ, 507, СКЈ, Извршни комитет-биоро, IV/100.

националистима. У време негирања југословенства и Југословена, он је тврдио да су многи његови студенти изјављивали да се осећају као Југословени, као грађани социјалистичке Југославије, не желећи да буду само Срби, Хрвати или Муслимани. Противио се томе да се југословенство, за које је сматрао да је настало много пре уједињења 1918, идентификује са политиком српске „буржоазije” у Краљевини Југославији. Југословенство је за њега било природан и историјски процес. Бирокуратске и националистичке републичке снаге је оптужио да су насилно спречавале развијање процеса пуног зближавања и уједињавања југословенских народа и да су под плаштом борбе против унитаризма сву пажњу усмеравале само на усконационалне тенденције. Као комичну и апсурдну ситуацију је сматрао то што се упоредо са прокламованом слободом самоопредељења дошло дотле да „човек у Југославији није могао да се определи као Југословен” и да су „искрени и часни борци за социјализам понижавајуће третирани као људи „без народности”, још мало па као некаква „расељена лица”.¹¹

Међу обичним комунистима и обичним грађанима постојало је много више разумевања за југословенство него у врху државе и СКЈ.

У Београду је средином шездесетих година у дискусијама на састанцима београдских комуниста више питања било везано за појам југословенства. Обични чланови су тражили да Градска конференција СК пружи подршку опредељењу грађана као Југословена, да се усвоји став у „прилог идеји југословенства”, да треба дати „слободу за југословенску националност грађана”. Неколико комуниста је поставило питање „Зашто се не отвори процес стварања југословенске нације”.¹²

У штампи је било доста текстова који нису били на линији званичне националне политике, па и по питању односа према југословенству. Бројни грађани су у писмима листовима подржавали захтеве младих Југословена да добију право да се изјасне као Југословени, „јер то осећање природно произилази из припадности јединственој социјалистичкој заједници, а истовремено ништа не смета онима који ће и даље да пишу друге националности”. У неким писмима се ишло и даље, па је том изјашњавању даван и национални призив, тј. није схватано само као исказивање припадности југословенској социјалистичкој заједници. Трн у оку властима

11 АС, ЦК СКС, К. 4, Четрнаеста пленарна седница ЦК СКС, одржана 29. маја 1968.

12 Историјски архив Београда (ИАБ), ГК СКС, к. 568, 1, 1967.

био је лист *Књижевне новине* које су оптуживане да су националне односе посматрали са позиција „бирокуратског централизма” и „југословенског унитаризма” и да су губиле из вида да је Југославија „заједница добровољно удружених народа”, а не територија која је административно подељена на републике и покрајине. СК Србије је оптуживао лист да је заговарао „духовно уједињавање свих Југословена”. Врху СК Србије је сметало то што је на страницама листа постављано питање да ли култура националних мањина припада матичном народу или „југословенској култури” и да ли књижевност југословенских народа представља интегрални део југословенске књижевности.¹³

Власт је била нарочито незадовољна, а јавност узбуркана анкетом листа *НИН* под називом „Југословен – ко је то?” у лето 1969. године. Анкета је покренута 8. јуна 1969. и трајала је све до септембра те године, када је власт предузела политичке мере против ове акције. Овај лист је објављивао мишљења политичара, стручњака, привредника и обичних грађана из свих крајева државе. Много од онога што је лист објавио је изазивало велико незадовољство владајућих политичара. У анкети је било и ставова у духу политике државног врха, али су већу пажњу привлачили другачији погледи. У њих су спадали погледи који су југословенство поистовећивали са националним осећањима и националном свешћу, полазећи од претпоставке стварања југословенске нације, равноправне са осталим југословенским нацијама (српском, хрватском, словеначком итд.). Из тога је следио захтев да Југословенима треба доделити и одређену квоту у „националном кључу” по коме су дељене функције у држави, напустити принцип националне припадности према рођењу и уместо тога узети у обзир свесно опредељивање за неку нацију. Посебно опасна по власт била су мишљења у којима је заговорано апсолутизовање југословенства и негирање националног: захтеви да сви становници земље говоре и пишу „једним југословенским језиком”, да постоји само једна југословенска академија наука и уметности и само „југословенски писци”, да уџбеници и школски програми буду јединствени, да савезна држава има надлежности над многим функцијама (електропривреда, пошта, базична индустрија, школство, масовна средства информисања, банке, железнице) и писано „За једну сам владу, за једну скупштину, јер сам Југословен”. Због нежељених ставова у анкети ЦК СКС је предузео политичке мере против *НИН*-а. Члан Секретаријата овог тела Бора Павловић је 6. септембра

13 АС, ГК СКС, к. 69, Информативна служба, 1966–1968, Информативни билтен, 1, 1968; 3, 1968.

1969. објавио текст „Југословенство и антијугословенство” у *Политици* и 7. септембра у *НИН*-у. Осудио је редакцију НИН-а да је простор у листу уступила и оним мишљењима која су негирала основе на којима је почивала социјалистичка Југославија и то без „критичког односа и политичке одговорности”. После Павловићевог текста редакција је морала да изрази жаљење што је „услед жеље за презентирањем широког спектра ставова и реаговања” дошло до објављивања непожељних ставова. Партијска организација „Политике”, издавачке куће која је штампала *НИН* осудила је анкету као „озбиљну политичку грешку која може имати и шире политичке импликације”. Посебно су нападани захтеви да је земљи потребна само једна влада, један језик и један наставни програм.¹⁴

Велики број присталица југословенство је имало међу бившим борцима и уопште у ЈНА. Истраживање међу припадницима ЈНА о међунационалним односима у СФРЈ, које је од 1966. до 1969. спровела група стручњака на иницијативу једне комисије Председништва СКЈ, показало је да се чак 80% припадника војске сложило да је могуће да се неко по националности осећа само Југословеном. Само 8% се није сложило, а највише уздржаности по овом питању је било међу Словенцима.¹⁵ На седницама врховних тела СКЈ генерал Бранко Боројевић је више пута указивао да се иза критике југословенства крила опасност за слабљење југословенског патриотизма. Он је прихватао да осећај југословенског патриотизма није био исто што и национално југословенство, али није желео да тај осећај буде потискиван. На седници ИК ЦК СКЈ 10. јануара 1969. је упозорио да је направљена таква атмосфера да је социјалистички патриотизам у ЈНА проглашаван за унитаризам, а да је онај ко би из Србије говорио о социјалистичком патриотизму био оптужен за „призвук старог хегемонизма”.¹⁶ На седници Председништва СКЈ 22. априла 1970. године Бранко Боројевић је подсетио да се СКЈ (КПЈ) 1935. изјаснио за целовитост Југославије и уочио да је постојало избегавање да се говори о југословенском социјалистичком патриотизму иако га наука не веже само за национално опредељење или само за државност и заједничку државу, већ је то било сложено социјално-политичко и

14 Selinić, S. (2017) Jugoslávci a jugoslávství v Jugoslávii v letech 1966–1971. Mezi politickými doktrínami a národním citěním, *Slovanský přehled*, Praha, br. 3, str. 423–449.

15 AJ, 507/XXIIIЦ, к. 2/1-3, документ 2.

16 AJ, 507/IV, ИК-биро СКЈ, IV/57.

етичко осећање које је потицало од породице, завичаја, своје нације па до шире југословенске заједнице.¹⁷

Вишегодишње расправе о појмовима „Југословен” и „југословенство” су доживеле кулминацију током 1970. године. Власт је тада вршила техничке и политичке припреме за попис становништва 1971. и било је неопходно дефинисати категорије приликом изјашњавања грађана о својој националности. Међунационални спорови су том питању дали још већи значај. Зато је национално изјашњавање становништва у попису 1971. постало важна политичка тема. Пред властима је била дилема – да ли дозволити да се грађани изјасне као „Југословени”?

Ни у једном до тада обављеном попису није било места за Југословене у смислу народности. Југословен је тумачен само као припадност „широј југословенској заједници”, али не и као посебна народност. Могућност да се грађани изјасне као Југословени се појавила у попису 1953. године. У пописном листу је писало да се лице југословенског порекла које није ближе национално опредељено уписује као „Југословен-неопредељен” и у ту категорију су ушли и муслимани југословенског порекла који се нису национално изјаснили. Укупно је било 950.690 „Југословена неопредељених”, од тога у БиХ 891.800.¹⁸ У попису 1961. грађани који су се изјашњавали као Југословени су били изједначени са онима који се нису национално определили и онима који су се изјаснили за регионалну или покрајинску припадност. Сви су сврставани у рубрику „Југословен национално неопредељен”. Било их је 316.225 (275.973 у БиХ).¹⁹

Политичке припреме за попис су интензивирани почетком 1970. године. Радна група за народности и етничке групе Комисије за развој друштвено-политичких заједница и међунационалне односе Председништва СКЈ је први пут о попису расправљала 16. јануара 1967. Тада је директор Савезног завода за статистику Ибрахим Латифић упозорио да се може десити да се велики број грађана изјасни као Југословени. Латифићу је било јасно да то питање није било стручно, већ политичко и зато је у име своје институције тражио од партије политичко арбитражање. Од тог тренутка, политичари су одлучивали како ће се они који желе да се изјасне као Југословени изјаснити на попису и како ће их

17 АЈ, 507, Председништво СКЈ, III/144, 22. 4. 1970.

18 (1959) *Popis stanovništva 1953, knjiga VIII, Narodnost i maternji jezik*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, VII, str. 2, 3.

19 (1970) *Popis stanovništva 1961, Knjiga I, Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, XVIII, XIX, str. 73, 74.

статистичари касније евидентирати, без обзира на то како су се они изјаснили. Атмосфера на овом састанку је била неповољна по оне грађане који су хтели да се изјасне као Југословени. Доминирао је став Кире Хаџи Василева који је био против признавања југословенске нације. Био је изричит да се изјашњавање становника не може препустити њиховој личној вољи и да се југословенство не сме „прошверцовати” у попису. Захтевао је да се онима који хоће да се изјасне као Југословени не може препустити на слободну вољу да се изјасне као Југословени у смислу националне припадности. Тачније, могли су се тако изјаснити, али не би били тако евидентирати у резултатима пописа.²⁰

На почетку године су и републичка руководства заузимала став по овом питању. У највећој републици је заузет доста флексибилан приступ питању југословенства на седници Комисије ЦК СК Србије за међунационалне односе 13. фебруара 1970. Српска партија се залагала за принцип потпуно слободног изјашњавања сваког грађанина у складу са његовим осећањима, без обзира што је сматрао да југословенство није било национална и наднационална категорија. Истакнут је захтев да се на попису усвоји принцип демократског субјективног изјашњавања грађана, а не објективног критеријума, тј. да нико нема право да грађанину са позиција власти или идеологије намеће како се он осећа и опредељује. То је било супротно ставу изразитих противника права грађана да се одреде као Југословени чији је репрезент била Вида Томшић, која је истицала објективни уместо субјективног принципа. Тако је у СК Србије преовладао став да се ништа не „лажира” и да грађане који се изјасне као Југословени не треба „прећутати”, иако се СК Србије политички није слагао са таквим опредељењем.²¹

Важан корак у дефинисању става о националном изјашњавању у попису био је консултативни састанак у Сарајеву 18. фебруара 1970. На њему су били неки чланови Председништва СКЈ, представници републичких и покрајинских СК, Ибрахим Латифић, директор Института за народносна питања из Љубљане Драго Друшковић и други. Састанку је председавала Вида Томшић.²² По питању Југословена, поновљено је да СКЈ не прихвата Југословенство као националну или наднационалну категорију и да је онима који се одреде као Југословени потребно објаснити да ће бити исказани као „Југословени – национално неопредељени”.

20 АЈ, 507/XXIIIЦ, к. 4/1-22, документ 12.

21 АС, ЦК СКС, к. 132, 4040, 13. 2. 1970.

22 АЈ, XXIIIЦ, к. 1/1-5, документ 4.

Југословенство је признато само као „социјалистички патриотизам”.²³ Дискусију о југословенству је усмерио Ахмед Ђатић из БиХ који је одбацио могућност да југословенство има националну компоненту. Позивао се на то што СКЈ никада није прихватио југословенство као „политички покрет и своју заставу”. Представник ЦК СК Србије Веља Матић је, износећи став Србије, тражио да се грађани који се изјасне као Југословени тако и искажу у резултатима пописа, бранећи овај став страхом да би у супротном настали „већи политички проблеми него што би било корисно (...) будући да би се они који су се тако изјаснили питали зашто се то крије”. И став Црне Горе је био да југословенство није могло да има национални смисао. Дефинисали су га као „нужну интернационалистичку допуну демократске националне свијести у условима социјалистичке заједнице народа” и сматрали да нико не може да се осећа Југословеном више него припадник било које нације у држави. Исти став је имао Бранко Микулић (БиХ). За њега су сви грађани Југославије били Југословени „у смислу припадности самоуправној заједници равноправних народа и народности”. По питању исказивања у коначним резултатима пописа оних који се декларишу као Југословени био је веома рестриктиван – тражио је да се они искажу као „неидентификовани” или „национално неопредељени” или „неће да се искажу”. Светан Аврамовски се у име Македоније сложио да се уз одредницу „Југословен” мора назначити да се ради о национално неопредељеном грађанину, јер би у супротном то значило да су Југословени изједначени са постојећим нацијама.²⁴

После састанка у Сарајеву прва политичка инстанца је био ИК ЦК СКЈ. Он је расправљао о попису становништва 10. марта 1970. Уводну реч је имала Вида Томшић, радикални противник југословенства као националног осећања. Њен став је био да је национално опредељење објективна ствар, што је значило да грађани немају право да се субјективно опредељују. Чак је била склона мишљењу да је на попису могуће изоставити одредницу „Југословен” и оставити само „национално неопредељени”. У дискусији је без резерве одбачен национални карактер југословенства. Мика Трипало није дозвољавао могућност да изјашњавање за југословенство буде вид припадности некој нацији. Допуштао је да југословенство има само карактер припадности „заједници социјалистичко-самоуправној”. Мијалко Тодоровић се придруживао ставу да није постојала југословенска нација и није допуштао могућност да таква рубрика постоји приликом

23 АЈ, 837, II-4-6/45.

24 АЈ, XXIIIС, к. 1/1-5, документ 4.

навођења народности у попису. Југословенству је давао само значење југословенског патриотизма и онај смисао који би „сутра” у уједињеној Европи могао да има термин „Европљани”. Прихватајући да ће, поред свега, бити оних који ће се тако изјаснити сматрао је да њих треба третирати као неопредељене заједно са онима који се изјасне на основу регионалне припадности, те је „Југословен” за њега имао исто значење као „Шумадинац”. Будислав Шошкић је био веома рестриктиван према појму „Југословен”. Тражио је да се он „избрише из категоризације” када је реч о националној припадности, како се не би стимулисале „разне илузије које се око тога плету”. И Цвијетин Мијатовић је инсистирао да се Југословени у попису не исказују („треба једанпут с тим прекинути, јер су врло нама штетне те илузије”). Ова дискусија је закључена усвајањем става да за Југословене неће бити места у попису, па је уведен назив рубрике „Неопредељен у смислу народности” уместо дотадашњег „Југословен-национално неопредељен”.²⁵

Међутим, потпуно избацивање Југословена из пописа је имало противнике, а међу њима је био и Јосип Броз. О Титовом незадовољству је морао да расправља Извршни биро СКЈ 16. априла 1970. Брозове ставове присутнима су пренели Стане Доланц и Фадиљ Хоџа. Стане Доланц је рекао да је Тито сматрао да никако не би требало спречавати грађане да се опредељују као Југословени и противио се да се укине рубрика „Југословен – национално неопредељен” и уведе рубрика „неопредељен у смислу народности”. Чланови Извршног бироа су ипак били ближи ставу који су већ усвојили. Едвард Кардељ се оштро противио могућности да се грађанима допусти да се изјасне као Југословени у националном смислу. Дозвољавао је само могућност да остане „Југословен национално неопредељен”, али никако да буде само „Југословен”. Крсте Црвенковски је изнео као алтернативу да се грађанима дозволи да се изјасне као Југословени, али да се онда они при исказивању резултата „баце” у „неопредељене”. Биро је одлучио да задужи Виду Томшић и Крсту Црвенковског да се састану са Титом и реше спорна питања.²⁶

Тито је Виду Томшић и Крсту Црвенковског примио 21. априла 1970. Пренели су му став Комисије да би у рубрици „Југословен” требало да у загради стоји „национално неопредељен”. Тито се није сложио, сматрајући да се тим термином изражава „један негативан однос”. Црвенковски је

25 АЈ, 507, СКЈ, Извршни биро, IV/100, 10. III 1970, Прилог 1.

26 АЈ, 507, СКЈ, ИК-биро, IV/105, Прилог 1.

касније сведочио да је Тито на почетку разговора био „јакo резервисан”. Међутим, и он је признавао да југословенство није било националност, али је тражио да нико не буде присиљаван да се изјашњава у погледу народности и истицао чињеницу да су се многи грађани осећали као Југословени. Мислио је да не би требало потценити чињеницу да је велики део омладине „из поштених побуда” желео да се изјасни као Југословени. Тито је током разговора напуштао тврђ став и више пута се ограђивао од овог питања, тврдећи да „не жели да буде арбитар у том питању и, према томе, не жели да се код решавања тог проблема позивају на њега”. Као заједнички став Тита, Црвенковског и Томшићеве би се могло извући размишљање да се евентуално Југословени искажу кроз рубрику „остали”. Црвенковски се сећао да је Тито овом приликом тражио неку другу формулацију попут „Југословен, рођен Хрват”, али да су га убедили да би то било немогуће.²⁷

Извршни биро Председништва СКЈ је о исходу разговора са Титом информисао Црвенковски 28. априла 1970. Саопштио је да је договорено да свако ко жели може да се декларише као Југословен, али да се избаци инсистирање комисије и Виде Томшић да пописивач буде дужан да ономе ко се тако изјасни скрене пажњу да то није народност, јер би то био притисак на грађане који уставом није дозвољен. Пошто је консултован и Тито, Извршни биро је усвојио коначне ставове: да се грађани који се „не изјасне у смислу народности (Југословени)” или се изјасне у смислу регионалне припадности („Личанин, Далматинац...”) прикажу у рубрици „Разно”. Тиме Југословени у резултатима пописа не би били наведени међу народима и народностима, уз објашњење да Југословени нису национална или наданационална категорија, али да се никоме не може ускратити право да се тако изјасни, што ће пописивач уписати, с тим да у резултатима буде исказан у „Разно”.²⁸

После партијских тела о националном аспекту пописа је расправљао 12. маја ССНР Југославије на заједничкој седници Председништва и ИО СК ССРНЈ. То је била најбурнија седница неког савезног тела на којој је расправљано о попису и југословенству. Дискусија о овом питању је била оштра и емотивна, посебно после ставова Енвера Реџића из Института за изучавање радничког покрета из Сарајева. Код великог броја људи југословенство је изазивало емоције, јер су његов смисао видели у етничкој блискости јужнословенских

27 АЈ, 837, II-4-6/45.

28 АЈ, 142, ССРН, к. 324, 01-12/4, 12. 5. 1970.

народа, а не само у актуелном политичком тренутку. Пуниша Перовић је био веома резервисан према предлогу да се грађани могу изјаснити као Југословени, али да се у резултатима тако неће моћи исказати. Није прихватао да се у резултатима искажу под „Разно”. Сматрао је да је формулација из ранијег пописа „Југословен, национално неопредељен” била прецизнија. Због ових ставова Пуниша Перовић је био мета напада Драга Товића у загребачком *Вијеснику у среду*, али није од њих одступао. Перовић је подржавао званичан став да југословенство није нација, али је бранио права оних који желе да се тако изјасне. Ипак, делимично је одударао од званичног апсолутног негирања националног садржаја југословенства ставом да и „национално” обојено југословенство није дакле наднационално или анационално, него би се прије могло рећи да је оно свенационално, да је својеврстан израз сродности и високог степена оствареног братства и равноправности свих народа Југославије”.²⁹

На састанку 12. маја још оштрији од Перовића је био Енвер Реџић. Није се слагао да се југословенство сведе само на тадашњи политички тренутак и сузи само на припадност социјалистичкој заједници, што је била политика државног врха и републичких руководстава. „Југословенска мисао” је, говорио је Реџић, имала своју „вишестолетну историју”, имала је своју историјско-политичку садржину. Тиме се супротстављао доктрини СКЈ за коју је југословенство, и то стриктно ограничено на политичко-идеолошки садржај, било пожељно само за период после 1945. Настављао је тезом да је „југословенска мисао историјско-политичка мисао свих југословенских народа, она је њихова историјско-политичка свест”, израз тежње југословенских народа за „братством, равноправношћу, солидарношћу и јединством”. Подсетио је да је југословенство било посебно популарно код младих људи. Брисање Југословена из пописа би за њега био „анти-историјски однос према живом историјском кретању, однос који може имати своје политичко тумачење, али не и научно оправдање”. Своје противнике је посебно иритирао изјавом да је тачно да су Југословени сви грађани Југославије, али да су Југославију стварали југословенски народи, као што су Турску, Немачку и Италију створили њихови народи, а не југословенски. Зато за њега Италијани, Турци и Немци нису били Југословени на начин на који су то били Срби, Хрвати, Словенци и Македонци који су били Југословени „у смислу етничке блискости и сродности, у смислу историјске тежње да се уједине и образују своју југословенску државу”. Обавезним је сматрао да се прави разлика између

29 АЈ, 837, II-4-6/45, Стр. пов. 385/1.

Југословена у етничком-историјском смислу и Југословена као припадника „самоуправне социјалистичке заједнице равноправних народа и народности, као држављана СФРЈ”. Зато није желео да се они који се изјасне као Југословени сврстају ни у „Остале”, како је предлагао Завод за статистику ни у „Разно” како је предлагао Извршни биро СКЈ. Више учесника састанка је осудило ставове Рецића. Суштина тврдњи Ласла Рехака, Љупче Арсова, Виде Томшић, Бене Зупанчића и Владимира Кривица је била у доказивању да су Југославију стварали и нејугословенски народи, да је Југословен био онај ко се изјашњавао за политику социјалистичке Југославије, а да је југословенство било припадност „активном социјалистичком програму Југославије” и однос према самоуправљању и реформама после 1966. Вида Томшић је тврдила да је за слом Краљевине Југославије био крив тадашњи режим и да је Југославија разбијена онда када је Словенцима, Македонцима и мањинама одузимано право на властиту националност, не помињући фашизам и немачку агресију као узроке распада краљевине. Бено Зупанчић је кривио Рецића да је идентификовао сродност словенских народа у Југославији са југословенством чиме се залагао за то да Југословен буде национална категорија, па би значило да Мађар, Албанац и Турчин не би били Југословени. У оштрој дискусији су се издвајале и речи Глиге Мандића који је веома емотивно бранио своје право да се изјасни као Југословен. Више пута је питао зашто је његово право да буде Југословен осуђивано као унитаризам. Арсову је одговорио да је из његове дискусије произилазило да је Мађар могао да се определи као Мађар, да је и онај ко је желео да се изјасни као „Тунгуз” имао то право, а да он није могао као Југословен, већ му се „набија стикета унитаризма зато што се осећам Југословен”. Дискусија пуна тешких речи и обојена узаврелом атмосфером није донела конкретна решења.³⁰

Отпори су стигли и од СУБНОР-а. Председништво Савезног одбора СУБНОР-а се 26. јуна 1970. успротивило да се Југословени сврстају у исту рубрику у којој би били они који се изјасне по регионалној припадности (Крајишници, Личани, Сремци и сл.). Упозорено је да би за многе од оних који се изјасне као Југословени сврставање у исту рубрику са онима који се определе према регионалној припадности било „увреда” и да би то могло да има „негативне политичке ефекте међу борцима и омладином”.³¹

30 АЈ, 142, ССРН, к. 324, 01-12/4, 12. 5. 1970.

31 АЈ, 837, II-4-6/45.

Коначан став о изјашњавању Југословена донео је Извршни биро СКЈ у консултацији са републичким врховима. Прихваћено је да се Југословенима у збирним подацима искажу посебно, а не под „Разно“. То је значило да би после навођења југословенских народа и националних мањина, у збирним подацима били наведени посебно и „Југословени“.³²

Широка политичка кампања против изјашњавања грађана као Југословена је дала резултате. Када је у марту 1971. извршен попис становништва, на њему се као Југословени изјаснило 273.077 становника Југославије (1,3%). У политичком смислу највише проблема је имало руководство Војводине, јер се у овој српској покрајини 46.928 грађана изјаснило као Југословени. То процентуално није било много (2,4%), али је било чак 15 пута више него десет година раније.³³

Две и по деценије после револуције Југословена је, дакле, у Југославији било, али не у великом проценту. СКЈ је остао доследно против признавања нове, југословенске нације, али није могао да сасвим негира право онима који су то желели да се изјасне као Југословени, дајући том појму друго значење – припадност социјалистичкој заједници. Национализми и републичке бирократије су били толико јаки да је било немогуће да заживи југословенство као национално осећање, али је политички опортунизам налагао партијском врху да толерише присталице већег повезивања југословенских народа и истицања онога што их веже, а не онога што их раздваја. Југословенство је било све више израз страха искрених поборника југословенске државе за опстанак њихове државе, вид бежања од међунационалних сукоба који су ту државу изнутра угрожавали и сентиментално сећање на ослободилачку ратну епопеју и револуцију.

Извори:

Необјављени извори:

Архив Југославије (АЈ), фондови:

160, Савезна скупштина; 507, СКЈ; 837, КПП; 142, ССРН.

Архив Србије, фонд:

ЦК СКС

32 АЈ, 507, СКЈ, IV/12 и IV/122; АЈ, 507, СКЈ, IV/122; Хрватски државни архив (ХДА), ССРН, к. 526.

33 Селинић, С. (2016) Национално питање у попису становништва Југославије 1971, *Токови историје* бр. 1, стр. 63–96; (1974) *Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, XIV, XV, XVI, str. 12, 16.24, 28, 36, 44.

Историјски архив Београда (ИАБ), фонд:

ГК СКС.

ЛИТЕРАТУРА:

Nikolić, K. (1998) Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije. Doktrina i praksa 1919–1945, *Istorija 20. veka* br. 2, Beograd: Institut za savremenu istoriju, str. 65–86.

Petranović, B. (1988) *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, II, III, Beograd: Nolit.

Petranović, B. (1993) *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd: Službeni list.

Petranović, B. (2010) *Bez bojazni od tabu tema*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

Pešić, D. (1987) „Jugoslovenstvo” u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ, *JIC* br. 3, str. 99–111.

(1959) *Popis stanovništva 1953, knjiga VIII, Narodnost i maternji jezik*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, VII.

(1970) *Popis stanovništva 1961, Knjiga I, Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, XVIII, XIX.

(1974) *Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, XIV, XV, XVI.

Селинић, С. (2016) Национално питање у попису становништва Југославије 1971, *Токови историје* бр. 1, стр. 63–96.

Selinić, S. (2017) Jugoslávci a jugoslávství v Jugoslávii v letech 1966–1971. Mezi politickými doktrínami a národním cítěním, *Slovanský přehled*, Praha, br. 3, str. 423–449.

СЛОБОДАН СЕЛИНИЋ

Slobodan Selinić
Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

YUGOSLAVS AND YUGOSLAVISM AT THE END OF THE 1960s AND THE BEGINNING OF THE 1970s

Abstract

At the end of the 1960s and the beginning of the 1970s, one of the questions that used to divide the Yugoslav public and additionally inspire national disputes was the question of defining the terms “Yugoslav” and “Yugoslavism”. The leadership of the Communist Alliance of Yugoslavia and the state, considered Yugoslavism does not mean existence of the Yugoslav nation, and they did not allow any national or ethnic reading of the term. In Croatia and Slovenia particularly, any mention of Yugoslavism would receive a negative, unitarian connotation. The only Yugoslavism that was allowed was in support of the political course of the socialist self-management. However, the negation of the nationalistic Yugoslavism, which arrived from the top people in power, could not deter many former fighters, members of the Army, young people, spouses and children from mixed marriages, population of the multi-ethnic communities and some communists from declaring as Yugoslavs. Although the top Party members made some attempts to prevent this, the Communist Alliance of Yugoslavia had to allow the citizens their right to declare as Yugoslavs in the 1971 Census, even though they did not fail to insist that it did not count as nationality.

Key words: *Yugoslavia, Yugoslavs, Yugoslavism, Communist Alliance of Yugoslavia, Yugoslav nation, Yugoslavism in the 1960-70s*

*Деца на игралишту, Београд, шездесете године 20. века,
Музеј Југославије, фонд Стеван Крагујевић*